

Διονύσιος Ἀνατολικιώτης

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΑΣΜΑΤΙΚΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ ΣΤΗΝ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

1. Ὅφειλόμενη ἀσφαλῶς εἶναι ἡ συμμετοχή μου στὸ παρὸν βυζαντινομουσικολογικὸ συνέδριο εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τοῦ ἐκλεκτοῦ ἐπιστήμονος, μουσικολόγου, ἱεροψάλτου, μουσικοδιδασκάλου, χοράρχου, μουσικοερευνητοῦ κ.λπ. Δημητρίου Μπαλαγεώργου, ἀνθρώπου χαρισματικοῦ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, μὲ τὸν ὁποῖον συνδεόμουν καὶ ἐγὼ –ὅπως προφανῶς καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς συμμετέχοντες στὸ συνέδριο– μὲ μακροχρόνια γνωριμία, καθόσον ἀπὸ τὸ ἔτος 2004 ὁ ἐκλιπὼν ὑπῆρξε μέλος τῆς τριμελοῦς συμβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς κατὰ τὴν ἐκπόνησι τῆς διδακτορικῆς μου διατριβῆς, καὶ τὸ 2011 μέλος τῆς ἑπταμελοῦς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς ποὺ ἐνέκρινε ὁμοφώνως τὴν διατριβή μου. Ἐπίσης ὁ ἀγαπητὸς καὶ σπουδαῖος Δημήτρης, πέρα ἀπὸ τὰ πολλὰ ἄλλα καθήκοντα καὶ ἐνδιαφέροντά του, εἶχε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ τυπικόν. Καὶ γι’ αὐτὸν τὸν λόγο τὸν Νοέμβριο τοῦ 2016 συνταξιδέψαμε οἱ δύο μας στὴν Πάτρα, προσκεκλημένοι τοῦ «Συλλόγου Ἱεροψαλτῶν Πατρῶν», ὅπου στὰ πλαίσια τοῦ Σεμιναρίου *Λειτουργικῆς Κατηχήσεως* παρουσιάσαμε τὶς εἰσηγήσεις μας, ἐκεῖνος μὲν μὲ θέμα· «Τὸ λειτουργικὸ τυπικόν· ἱστορικὰ καὶ ψαλτικὰ δεδομένα», ὁ δὲ ὁμιλῶν μὲ θέμα· «Ἡ θεολογικὴ διάστασις τοῦ λειτουργικοῦ τυπικοῦ». Ἀκόμη, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 2019 ὁ μακαριστὸς φίλος Δημήτρης μὲ φιλοξένησε ἀβραμιαίως στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του, τὰ Τρίγκαλα Θεσσαλίας, προκειμένου στὰ πλαίσια τῶν βυζαντινομουσικολογικῶν συναντήσεων ποὺ διωργάνωνε μὲ τὴν ἐκεῖ χορωδία του «*Τρίκκης μελωδοὶ*» νὰ παρουσιάσω μία διάλεξι μὲ θέμα· «Τὰ λειτουργικὰ βιβλία καὶ τὸ Τυπικόν». Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ὡφείλα καὶ ἐγὼ νὰ καταδέσω στὴν παροῦσα ἐκδήλωσι τὴν ταπεινή μου συνεισφορὰ γιὰ τὴν ἀνάδειξι τῆς ἐπιστημονικῆς προσωπικότητος τοῦ ἀοιδίμου Δημητρίου Μπαλαγεώργου· ὁπότε εὐχαριστῶ ἐκ καρδίας τὸν καθηγητὴ Βυζαντινῆς Μουσικολογίας καὶ Ψαλτικῆς Τέχνης κ. Ἀχιλλέα Χαλδαιάκη, καθὼς καὶ ὅλους τοὺς συντελεστὰς

τοῦ παρόντος συνεδρίου, γιὰ τὴν τιμητικὴ πρόσκλησι νὰ παρουσιάσω ἐνώπιόν σας τὸ θέμα «Στοιχεῖα τοῦ Ἀσματικοῦ Τυπικοῦ στὴν σημερινὴ λατρεία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας».

Ἡ παρουσίασι τοῦ ἐν λόγῳ θέματος γίνεται μὲ βάσι τὴν διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ ἀειμνήστου ἐπιστήμονος καὶ καθηγητοῦ Δημητρίου Μπαλαγεώργου, ἡ ὁποία ἔχει τίτλο· *Ἡ ψαλτικὴ παράδοσι τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Κοσμικοῦ Τυπικοῦ*¹. Ἡ διατριβὴ αὕτη εἶναι ἐπαρκέστατη πηγὴ γιὰ τὸ παρὸν θέμα, περιλαμβάνει δὲ ὅλη τὴν ἀπαιτούμενη βιβλιογραφικὴ, ἐρευνητικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ τεκμηρίωσι τῶν θέσεων ποὺ διατυπώνονται, καὶ γι' αὐτὸ ἐδῶ δὲν χρησιμοποιοῦνται ἄλλες πηγές ἢ βοηθήματα· ἀρκεῖ ἡ παραπομπὴ στὶς σελίδες τῆς διατριβῆς τοῦ ἀοιδίμου ἐπιστήμονος, ὅπου ὁ ἐνδιαφερόμενος θὰ βρῇ περαιτέρω βιβλιογραφία καὶ κατοχύρωσι, χάρις στὰ πλούσια καὶ ἐκτενῆ στοιχεῖα ποὺ περιλαμβάνει, καὶ ἰδίως στὸ ἐκτενέστατο γ' κεφάλαιο τοῦ δευτέρου μέρους, ποὺ ἔχει τίτλον «Ψαλτικὲς ἀλληλεπιδράσεις — Ἐπιβίωσι κοσμικῆς παραδόσεως στὸν μοναχικὸ τύπο». Καὶ ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ ἐδῶ νὰ ἐπισημάνω ὅτι, ἀπὸ ὅσα μέχρι στιγμῆς εἰσαγωγικῶς παρέδεσα γιὰ τὴν σχέσι καὶ τὴν ἐνασχόλησι τοῦ μακαριστοῦ Δημητρίου μὲ τὸ λειτουργικὸ τυπικόν, ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι κάθε ἐπιστήμων καὶ ἐρευνητὴς βυζαντινομουσικολόγος εἶναι ταυτόχρονα καὶ τυπικολόγος, τοῦλάχιστον ἐν δυνάμει.

2. Ἡ λατρευτικὴ ζωὴ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας μας διέπεται ἀπὸ πολυάριθμες καὶ παντοειδεῖς τελετουργικὲς διατάξεις, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες πραγματώνεται ὁ καθημερινὸς λειτουργικὸς κύκλος. Ἡ συλλογὴ τῶν λειτουργικῶν αὐτῶν ὁδηγιῶν καὶ διατάξεων ἐκτίθεται κυρίως στὸ τυπικόν, καθὼς ἐπίσης καὶ σὲ διάφορα ἄλλα σχετικοῦ περιεχομένου κείμενα. Τὸ τυπικὸν ἀφ' ἑνὸς μὲν καθορίζει τὸ πλαίσιο τῶν λειτουργικῶν ἀκολουθιῶν καὶ τὶς συνθηκὲς τελέσεώς τους, ἀφ' ἑτέρου δὲ συμβάλλει στὴν διασάφισι καὶ ἐπίλυσι τῶν ἀμφισβητούμενων θεμάτων ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν λειτουργικὴ πρακτικὴ².

Ἀπὸ τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνες ἄρχισε μία ζύμωσι στὰ λατρευτικὰ ζητήματα τῆς νεοϊδρυθείσης ἐκκλησίας, μὲ σκοπὸ τὴν

¹ Δημητρίου Κ. Μπαλαγεώργου, *Ἡ ψαλτικὴ παράδοσι τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Κοσμικοῦ Τυπικοῦ*, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας - Μελέται 6, Ἀθῆναι 2001 (διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ). Παραπομπὲς ἐφεξῆς ὡς *Διατριβή*.

² *Διατριβή*, σ. 41.

διαμόρφωσι ἐνὸς τύπου λατρείας, μέσα στὸν ὁποῖο θὰ στεγάζονταν οἱ νυχθήμερες ἀκολουθίες τῶν χριστιανῶν³. Ἐτσι ἄρχισε νὰ διαμορφώνεται ὁ κορμὸς ἐνὸς τυπικοῦ ποὺ ἔφτασε στὸ ἀπόγειό του μέχρι τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} αἰῶνος καὶ καθώριζε τὸν τρόπο κοινῆς προσευχῆς τῶν πιστῶν τῶν πόλεων. Ἡ χρησιμοποίησί του ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν κοσμικῶν μελῶν τῆς ἐκκλησίας γιὰ τὴν εὐταξία τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν ποὺ ἐτελοῦντο στοὺς ναοὺς τῶν ἀστικῶν κέντρων καὶ τῶν ἐνοριῶν γενικώτερα ἔδωσε στὸ τυπικὸ αὐτὸ τὶς χαρακτηριστικὲς ὀνομασίες «κοσμικὸ ἢ ἐνοριακὸ ἢ ἀσματικὸ τυπικὸ»⁴, τὸ ὁποῖο ὀνομάζεται ἐπίσης καὶ Κωνσταντινουπολιτικὸ ἢ πατριαρχικὸ τυπικὸ, καθὼς ἐκφράζει τὴν λειτουργικὴ παράδοσι ὅπως διαχρονικὰ διαμορφώθηκε στὸν ἐκκλησιαστικὸ καὶ δημόσιο βίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁵.

Οἱ τακτικὲς ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου κύκλου τοῦ ἀσματικοῦ τύπου ἦσαν λίγες, συνολικὰ μόλις 4· ὁ ἀσματικὸς ὄρθρος γιὰ τὴν ἑωθινὴ ὥρα τῆς ἡμέρας, ἡ ἀσματικὴ τριθέκτη, ἡ ὁποία ἐψάλλετο συνήθως περὶ τὴν μεσημβρίαν (ἐτελεῖτο κυρίως στὴν περίοδο τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς), καὶ γιὰ τὸν ἀπογευματινὸ σταδμὸ τῆς ἡμέρας ὁ ἀσματικὸς ἑσπερινός, μαζὶ μὲ τὸν ὁποῖο ἐτελεῖτο συνημμένως, ὅταν προεβλέπετο, καὶ ἡ ἀσματικὴ παννυχίς⁶.

Ἡ μελωδία ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ τυπικοῦ αὐτοῦ, ὥστε ἐξ αὐτῆς νὰ λάβῃ καὶ τὴν χαρακτηριστικὴ προσηγορία τοῦ ἀσματικοῦ. Ἐτσι ἡ ψαλμώδῃσι κατέλαβε ἐξ ἀρχῆς δεσπόζουσα θέσι στὴν τέλεσι τῶν ἀκολουθιῶν καὶ ἀναδείχθηκε ὡς τὸ κυρίαρχο στοιχεῖο τῆς λατρείας τῶν ἐνοριακῶν ναῶν⁷. Οἱ ἀκολουθίες τοῦ ἀσματικοῦ τύπου, ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας χρόνια ποὺ διαμορφώθηκαν, ἦσαν ψαλτές, καὶ τὰ μόνα μὴ ψαλτὰ μέρη ἦταν οἱ εὐχὲς τῶν ἱερέων καὶ οἱ αἰτήσεις τῶν διακόνων⁸. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ μὴ ψαλτὰ μέρη ἦταν ἐξίσου ἀναγκαῖα μὲ τὰ ψαλτά, διότι ἀπαραίτητη ἐπίσης προϋπόθεσι τελéseως τῶν ἐνοριακῶν λειτουργικῶν πράξεων ἦταν ἡ συμμετοχὴ ἱερέως, ἐνῶ ἐπιβεβλημένη ἦταν καὶ ἡ παρουσία ψαλτῶν⁹. Αὐτὸ σημαί-

³ Διατριβή, σ. 41.

⁴ Διατριβή, σ. 50.

⁵ Διατριβή, σσ. 49-51, 62.

⁶ Διατριβή, σ. 99.

⁷ Διατριβή, σ. 62.

⁸ Διατριβή, σ. 74.

⁹ Διατριβή, σ. 75.

νει ὅτι οἱ ἱερατικὲς εὐχὲς καὶ ἐκφωνήσεις καὶ οἱ διακονικὲς αἰτήσεις εἶναι ἀπαραίτητα δομικὰ στοιχεῖα τῶν ἁσματικῶν ἀκολουθιῶν καὶ ὅτι αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἐξ ἀρχῆς ἐμφανίστηκαν καὶ δημιουργήθηκαν γιὰ χρῆσι μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ἀρχαίου ἐνοριακοῦ τύπου, ἀπὸ ὅπου ἀργότερα πέρασαν καὶ στὶς μοναστηριακὲς ἀκολουθίες.

Ἄλλα χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῶν ἁσματικῶν ἀκολουθιῶν ἦταν ἡ σύντομη μελοποίησι τῶν ψαλλομένων ὕμνων, τὸ γεγονὸς ὅτι κάθε ψαλμικὸς στίχος ἐψάλλετο μὲ ἓνα σύντομο ἐφύμνιο, ἡ εὐκολία τῆς μελωδίας καὶ ἡ διαρκὲς ἐπανάληψί τους. Οἱ ἁσματικὲς ἀκολουθίες εἶχαν σύντομη χρονικὴ διάρκεια, ὥστε νὰ ἐξυπηρετοῦνται οἱ λατρευτικὲς ἀνάγκες τῶν λαϊκῶν μελῶν τῆς ἐκκλησίας, τὴν συντομία δὲ αὕτῃ διευκόλυνε τόσο ἡ παντελὴς ἔλλειψι κανόνων, ὅσο καὶ ἡ ἀπουσία τοῦ πλήθους τῶν τροπαρίων, τῶν στιχηρῶν καὶ τῶν ἄλλων ὕμνο-γραφημάτων, τὰ ὁποῖα κατεῖχαν δεσπόζουσα θέσι στὴν λατρεία τῶν μοναχῶν¹⁰.

Ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον προσέδιδαν στὸ ἐνοριακὸ τυπικὸ οἱ εἴσοδοι, οἱ λιτανεῖες καὶ ἄλλες λειτουργικὲς κινήσεις, ποὺ πραγματοποιοῦνταν κατὰ τὴν τέλεσι τῶν ἀκολουθιῶν ἀπὸ τοὺς συμμετέχοντες στὴν λατρεία¹¹. Δεσπόζουσα ἐπίσης θέσι κατεῖχε τὸ βιβλικὸ στοιχεῖο, κυρίως δὲ οἱ ψαλμοὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Τὸ Ψαλτήριο εἶχε διαιρεθῇ σὲ 68 ἀντίφωνα, τὰ ὁποῖα ἀνακυκλώνονταν κάθε δύο ἐβδομάδες. Τὰ ἀντίφωνα ἐψάλλοντο μὲ ἓνα σύντομο ἐφύμνιο ὅπως τὸ «ἀλληλούια», τὸ «εἰσάκουσόν μου, Κύριε», τὸ «δόξα σοι, ὁ Θεὸς» κ.λπ. ἢ μὲ ἓνα σύντομο τροπάριο. Ἔτσι οἱ ἁσματικὲς ἀκολουθίες διατήρησαν τὴν ἀρχαία συνήθεια τῆς συνδέσεως τῶν στίχων τῶν ψαλμῶν μὲ σύντομα ὑποφάσματα ἢ ἐφύμνια, τὰ ὁποῖα πολλὲς φορὲς εἶχαν ἐπίσης βιβλικὴ προέλευσι¹².

Ἀπὸ τὸν 4^ο αἰῶνα καὶ μετὰ μὲ τὴν ἐμφάνισι καὶ σταδιακὴ ἀνάπτυξι τοῦ μοναχισμοῦ στὸν χώρο τῆς ἐκκλησίας ἄρχισε νὰ διαμορφώνεται ἓνα ἀκόμη τυπικὸ, κατάλληλο γιὰ τὶς λατρευτικὲς συνθῆκες καὶ ἀνάγκες τῶν μοναστικῶν κοινοτήτων, τὸ ὁποῖο ἀναπτύχθηκε δυναμικὰ παράλληλα μὲ τὸ τυπικὸ τῶν ἐνοριῶν καὶ στὸ ὁποῖο διατηρήθηκαν ἡ δομὴ καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς κοινῆς λατρείας τῆς ἐκκλησίας¹³. Τὸ

¹⁰ Διατριβή, σ. 76.

¹¹ Ἔνθ' ἀνωτέρω.

¹² Διατριβή, σ. 77.

¹³ Διατριβή, σσ. 43-44.

μοναχικὸ ἢ μοναστηριακὸ τυπικὸ ὀνομάζεται καὶ ἱεροσολυμιτικὸ ἢ Ἀγιοπολίτης, ἐπειδὴ προῆλθε ἀπὸ τὴν λειτουργικὴ παράδοσι τῆς ἁγίας Πόλεως καὶ ἀναπτύχθηκε στὰ Ἱεροσόλυμα. Καθὼς μάλιστα ἀρχικὰ ἔλαβε τὴν ἀρτιώτερη μορφή του στὴν λαύρα τοῦ ὁσίου Σάββα τοῦ ἡγιασμένου, ὀνομάζεται καὶ ἀγιοσαββαϊτικὸ τυπικόν¹⁴.

Ὁ νυχθήμερος λειτουργικὸς κύκλος τοῦ μοναστικοῦ τύπου περικλείει ἀρκετὲς ἀκολουθίες, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἐνοριακὸ σχῆμα, οἱ ὁποῖες εἶναι· ὁ ἔσπερινός, τὸ ἀπόδειπνον, τὸ μεσονυκτικόν, ὁ ὄρθρος, οἱ ὥρες 1^η, 3^η, 6^η καὶ 9^η μὲ τὰ μεσώριά τους, καθὼς καὶ οἱ ἀκολουθίες τῶν τυπικῶν καὶ τῆς τραπέζης· σύνολον 14 ἀκολουθίες. Στὴν πρᾶξι ὅμως οἱ ἀκολουθίες αὐτὲς χωρίζονται σὲ τρεῖς ὁμάδες, ὅποτε οἱ ἡμερήσιοι χρόνοι προσευχῆς περιορίζονται σὲ τρεῖς σταδμούς· στὸν α΄ σταδμό, τὸν ἑωθινόν, τὸν ὁποῖο ἀποτελοῦν τὸ μεσονυκτικόν, ὁ ὄρθρος καὶ ἡ α΄ ὥρα, στὸν β΄ σταδμό, τὸν ὁποῖο ἀπαρτίζουν οἱ ὥρες 3^η καὶ 6^η μαζὶ μὲ τὶς ἀκολουθίες τῶν τυπικῶν καὶ τῆς τραπέζης, καὶ τέλος στὸν γ΄ σταδμό, ποὺ περιλαμβάνει τὶς ἀπογευματινὲς ἀκολουθίες τῆς 9^{ης} ὥρας, τοῦ ἔσπερινοῦ καὶ τοῦ ἀποδείπνου¹⁵.

Ἡ νίκη τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τῶν εἰκονομάχων (843) ἀπέτελεσε τὴν ἀρχὴν τοῦ τέλους γιὰ τὸ ἁσματικὸ ἢ κοσμικὸ τυπικόν. Οἱ ἐνοριακὲς ἀκολουθίες ἄρχισαν βαθμηδὸν νὰ ἀντικαθίστανται ἀπὸ τὶς ἀκολουθίες τοῦ μοναστηριακοῦ τύπου, ὁ ὁποῖος βέβαια προσεγγίζοντας τὴν λατρευτικὴ πρακτικὴ τῶν ἀστικῶν κέντρων δανείστηκε καὶ ἐνσωμάτωσε ἀρκετὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ ἁσματικὸ τυπικόν. Τελικὰ ἀπὸ τὸ 1430 (ἄλωσι τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Τούρκους) καὶ μετὰ τὸ μοναστηριακὸ τυπικὸ ἐπικράτησε ὀριστικά¹⁶, καὶ καθολικά, δηλαδὴ καὶ στὶς ἐνοριακὲς καὶ στὶς μοναστικὲς κοινότητες. Ἐπικράτησε ὅμως διαμορφωμένο μὲ τέτοιον τρόπο, ὥστε νὰ συνενώνῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἱεροσολυμιτικὴ μὲ τὴν κωνσταντινουπολιτικὴ λατρευτικὴ παράδοσι¹⁷, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ συνδυάζῃ τὰ λειτουργικὰ στοιχεῖα τοῦ μοναστικοῦ τύπου μὲ τὰ ἐνοριακά¹⁸, σὲ βαθμὸ μάλιστα μεγαλεῖτερο ἀπὸ αὐτὸν ποὺ φανταζόμαστε συνήθως.

¹⁴ Πρβλ. *Διατριβή*, σσ. 48, 85-86.

¹⁵ *Διατριβή*, σσ. 87-88.

¹⁶ *Διατριβή*, σσ. 45-46.

¹⁷ *Διατριβή*, σ. 53.

¹⁸ *Διατριβή*, σ. 98.

Στὴν συνέχεια δὲ δοῦμε λεπτομερέστερα λειτουργικὰ καὶ ψαλτικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου ἁσματικοῦ (ἢ βυζαντινοῦ κοσμικοῦ) τυπικοῦ ποὺ ἐπιβιώνουν μέχρι σήμερα στὴν λατρεία τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας.

3. Ἀναφέρθηκε καὶ προηγουμένως ὅτι στὶς ἁσματικὲς ἀκολουθίες ἦταν ἀπαραίτητη ἡ συμμετοχὴ τοῦλάχιστον ἑνὸς λειτουργοῦ ἱερέως¹⁹, διαφορετικὰ δὲν μποροῦσε νὰ τελεσθῇ ἀκολουθία· δηλαδὴ γιὰ τὸν ἁσματικὸ ἔσπερινὸ καὶ γιὰ τὸν ἁσματικὸ ὄρθρο ἡ παρουσία ἱερέως εἶναι κομβικὴ, ἀπαραίτητη καὶ δεσπόζουσα ὅπως ἀκριβῶς καὶ γιὰ τὴν θεία λειτουργία. Ἦταν ἀδύνατον νὰ τελεσθῇ ὅποιαδήποτε ἁσματικὴ ἀκολουθία χωρὶς ἱερέα, ἀκριβῶς ὅπως μέχρι καὶ σήμερα εἶναι ἀδύνατον νὰ τελεσθῇ λειτουργία ἢ βάπτισμα ἢ γάμος ἢ εὐχέλαιο ἢ ἀκόμη καὶ κηδεῖα, χωρὶς νὰ πρωτοστατῇ ἓνας τοῦλάχιστον ἱερεὺς. Ἐπομένως τὰ διάφορα σταθερὰ τελετουργικὰ στοιχεῖα τῶν σημερινῶν ἀκολουθιῶν ποὺ ἀναφέρονται κυρίως στοὺς κληρικοὺς (ιδίως οἱ ἱερατικὲς εὐχὲς καὶ ἐκφωνήσεις, οἱ διακονικὲς αἰτήσεις, τὰ εὐαγγελικὰ ἀλλὰ καὶ τὰ ἀποστολικά ἀναγνώσματα, διάφορες εἰδικὲς δεήσεις κ.λπ.) ἦσαν ἀρχικὰ ἀπαραίτητα δομικὰ στοιχεῖα τῶν ἐνοριακῶν ἀκολουθιῶν, τὰ ὅποια ἀργότερα ἐνσωματώθηκαν καὶ στὶς μοναστηριακὲς ἀκολουθίες, καὶ μάλιστα ὡς σταθερὰ στοιχεῖα αὐτῶν²⁰.

Ἔτσι στὸν ἔσπερινὸ ποὺ τελεῖται σήμερα σὲ ὅποιονδήποτε ναὸ καὶ σὲ ὅποιαδήποτε ἡμέρα τοῦ ἔτους, τὴν ὥρα ποὺ ὁ ἀναγνώστης διαβάξει τὸν προοιμιακὸ ψαλμὸ (103^ο), ὁ ἱερεὺς διαβάξει μυστικῶς ἀπὸ τὸ Εὐχολόγιο ἢ ἀπὸ τὸ Ἱερατικὸ τὶς 7 «εὐχὲς τοῦ λυχνικοῦ», οἱ ὁποῖες προέρχονται ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο ἁσματικὸ ἔσπερινό, ὅπου ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς εὐχὲς τῶν ἀντιφώνων τῆς ἐν λόγῳ ἀκολουθίας. Ὁμοίως καὶ στὸν σημερινὸ ὄρθρο, τὴν ὥρα ποὺ διαβάζεται ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη ὁ ἐξάψαλμος, ὁ ἱερεὺς λέγει μυστικῶς 12 εὐχὲς, οἱ ὁποῖες ἐπίσης προέρχονται ἀπὸ τὰ ἀντίφωνα τοῦ ἁσματικοῦ ὄρθρου.

Γενικῶς δὲ σὲ ὅλες τὶς σημερινὲς ἀκολουθίες ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ εἶναι σχετικὰ μὲ ἀνάγνωσι βιβλικῶν περικοπῶν, μὲ ἱερατικὲς εὐχὲς καὶ ἐκφωνήσεις, μὲ διακονικὲς αἰτήσεις, συναπτές (μικρὲς καὶ

¹⁹ Διατριβή, σσ. 75, 119.

²⁰ Πρβλ. Διατριβή, σ. 269.

μεγάλες), εἰρηνικά, πληρωτικά, δεήσεις τῆς ἐκτενοῦς ἱκεσίας, αἰτήσεις ὑπὲρ τῶν κατηχομένων καὶ τῶν πιστῶν, κ.λπ. ἔχουν τὴν ἀρχικὴ τους προέλευσι ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἁσματικὸ ἢ βυζαντινὸ κοσμικὸ τυπικόν. Αὐτὸ ἰσχύει ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωσι κατὰ τὴν ὁποία σὲ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν μεταγενέστερες διασκευές, ὥστε νὰ προσαρμόζονται στὶς ἀνάγκες τῆς μοναστηριακῆς κοινότητος. Ἐπὶ παραδείγματι ἡ διακονικὴ αἴτησι ποὺ ἀκούγεται στὰ μοναστήρια «Ὑπὲρ τοῦ πατρὸς ἡμῶν (τάδε) ἱερομονάχου καὶ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφότητος...» ὡς κείμενο κατὰ λέξιν δὲν προέρχεται θεβαίως ἀπὸ τὶς ἁσματικὲς ἐνοριακὲς ἀκολουθίες, ἀλλὰ ὡς αἴτησι προωρισμένη γιὰ χρῆσι ἀπὸ κληρικὸ ἔχει τὴν γενεσιουργὸ αἰτία τῆς στὸ ἁσματικὸ τυπικόν.

Γι' αὐτὸ καὶ στὶς μοναστικὲς ἀκολουθίες τὰ τελετουργικὰ στοιχεῖα τῶν κληρικῶν δὲν εἶναι ἀναγκαῖα καὶ ἀπαραίτητα δομικὰ ὑλικά· δηλαδὴ οἱ μοναστικὲς ἀκολουθίες ὑφίστανται καὶ χωρὶς αὐτά. Ὡς ἐκ τούτου οἱ μοναστικὲς ἀκολουθίες μποροῦν νὰ τελεστοῦν καὶ χωρὶς τὴν συμμετοχὴ ἱερέως, ὅποτε ὅλα τὰ ἱερατικὰ καὶ διακονικὰ στοιχεῖά τους παραλείπονται. Αὐτὸ καὶ μόνον τὸ γεγονὸς δείχνει δύο πράγματα· 1^{ον}) ὅτι τὰ τελετουργικὰ στοιχεῖα τῶν κληρικῶν στὶς σημερινές μας ἀκολουθίες εἶναι μεταγενέστερα δάνεια καὶ ὕστερες ἐνσωματώσεις ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο ἁσματικὸ τύπο, καὶ 2^{ον}) ὅτι σὲ ὅσες ἀκολουθίες ἀκόμη καὶ σήμερα ἡ συμμετοχὴ ἱερέως εἶναι ἀπαραίτητη αὐτὲς οἱ ἀκολουθίες ἐπίσης προέρχονται καὶ ἐπιβιώνουν –εἴτε ὁλόκληρες εἴτε κατὰ τὸ κυριώτερο μέρος τους– ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἁσματικὸ τυπικόν.

4. Στὴν ἀρχαιότερη μοναστηριακὴ παράδοσι μέχρι τὸν 16^ο αἰῶνα περίπου ὁ προοιμιακὸς ψαλμὸς (103^{ος}) ἐψάλλετο ὁλόκληρος ἀνὰ στίχο (δηλαδὴ ἐστιχολογεῖτο) μετὰ τοῦ ἐφυμνίου «Δόξα σοι, ὁ Θεός». Ἡ ἀρχικὴ μελοποίησι τῶν στίχων ἦταν λιτή, πρᾶγμα ποὺ δείχνει τὴν ὑπαρξὶ ἐνὸς προτύπου, ποὺ δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὴν ψαλτικὴν παράδοσι τοῦ ἐνοριακοῦ τύπου. Ἀπὸ ἐδῶ ἔλκει τὴν καταγωγὴ τῆς καὶ ἡ σημερινὴ ψαλμώδησι τῶν γνωστῶν μας ἀνοιξανταρίων, τὰ ὁποῖα πάντως ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἀπέκτησαν ἐπιτετηδευμένο μέλος.²¹

Ἐπίσης στὸν ἁσματικὸ ἐσπερινὸ τῆς Κυριακῆς, δηλαδὴ τοῦ Σαββάτου ἐσπέρας, ἐστιχολογεῖτο ὁλόκληρος τοῦλάχιστον ὁ 1^{ος} ψαλμὸς «Μακάριος ἀνὴρ» μὲ κάποιον ἐφύμνιο, ἐνίοτε δὲ ἀκολουθοῦσαν

²¹ Διατριβή, σσ. 241-242.

καὶ οἱ ἐπόμενοι ψαλμοὶ μέχρι τοῦ 6^{ου}²². Συνεπῶς ἡ πρόβλεψι τοῦ σημερινοῦ τυπικοῦ νὰ διαβάζεται τὸ Σάββατο ἑσπέρας τὸ 1^ο κάδισμα τοῦ ψαλτηρίου, τὸ ὁποῖο ξεκινᾷ πάλι μὲ τὸ «*Μακάριος ἀνὴρ*», κατὰ-γεται ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσα πρᾶξι τοῦ ἁσματικοῦ τυπικοῦ.

Ἄλλὰ καὶ ὁ ψαλμὸς 140, τὸ γνωστὸ μας «*Κύριε, ἐκέκραξα*», ἐστιχολογεῖτο σὲ κάθε ἁσματικὸ ἑσπερινὸ μὲ ὑπόψαλμα σὲ κάθε στίχο εἰδικὸ τροπάριο, ποὺ ὠνομαζόταν κεκραγάριο. Ἄρα καὶ τὸ «*Κύριε, ἐκέκραξα*» εἶναι στοιχεῖο τοῦ ἁσματικοῦ τύπου, ποὺ ὄχι μόνον ἐπιβιώνει ἀλλὰ καὶ παραμένει σὲ κεντρικὴ θέσι καὶ στὸν σημερινὸ ἑσπερινό²³.

Ἀπὸ τὸν ἁσματικὸ ἑσπερινὸ προέρχονται ἐπίσης καὶ τὰ προκείμενα τοῦ ἑσπερινοῦ, τὰ ὁποῖα εἶναι ψαλμικοὶ στίχοι. Ἀρχικῶς ὡς προκείμενα ἐψάλλοντο ὁλόκληροι οἱ ψαλμοί, ἐνῶ ἀργότερα καὶ μέχρι σήμερα μόνον ὠρισμένοι ψαλμικοὶ στίχοι κατ' ἐκλογήν²⁴. Σήμερα διατηροῦνται ἀκόμη λίγα προκείμενα στιχολογούμενα μὲ ὅλους τοὺς στίχους τοῦ ἀντίστοιχου ψαλμοῦ τους· τέτοια εἶναι· στὸν ἑσπερινὸ τοῦ μεγάλου Σαββάτου (μὲ τὴν λειτουργία τοῦ μεγάλου Βασιλείου) τὸ μέγα προκείμενον «*Ἀνάστα, ὁ Θεός*» (ψαλμὸς 81^{ος}), ποὺ ψάλλεται ἀντὶ τοῦ «*ἀλληλουία*» μετὰ τὸ ἀποστολικὸ ἀνάγνωσμα· στὸν μέγα ἑσπερινὸ τῶν Χριστουγέννων τὰ δύο τροπάρια «*Λαθὼν ἐτέχθης ὑπὸ τὸ σπήλαιον*» καὶ «*Ἀνέτειλας, Χριστέ, ἐκ παρθένου*», τῶν ὁποίων τὰ ἀκροτελεύτια ψάλλονται ἀντιστοίχως ὡς ἐφύμνια ὅλων τῶν στίχων τῶν ψαλμῶν 86 καὶ 92· καὶ στὸν μέγα ἑσπερινὸ τῶν Θεοφανείων τὰ δύο τροπάρια «*Ἐπεφάνης ἐν τῷ κόσμῳ*» καὶ «*Ἀμαρτωλοῖς καὶ τελώναις*», τῶν ὁποίων τὰ ἀκροτελεύτια ψάλλονται ἀντιστοίχως ὡς ἐφύμνια ὅλων τῶν στίχων τῶν ψαλμῶν 66 καὶ 92²⁵.

²² Διατριβή, σσ. 144-145.

²³ Διατριβή, σσ. 142, 151.

²⁴ Διατριβή, σσ. 244-245.

²⁵ Τὰ προκείμενα διακρίνονται σὲ αὐτὰ τῶν καθημερινῶν καὶ στὰ λεγόμενα μεγάλα προκείμενα· στὰ τελευταῖα ἀνήκει καὶ τὸ «*Ἀνάστα, ὁ Θεός*». Νομίζω ὅτι ἡ διάκρισι τῶν προκειμένων σὲ μεγάλα καὶ καθημερινὰ δὲν ὀφείλεται στὸ ἐκτενὲς καὶ ἐπιτετηδευμένο μέλος τῶν πρώτων, ὅπως νομίζεται γενικῶς σήμερα, ἀλλὰ σὲ κάποια διάκρισι τοῦ ἀρχαίου ἁσματικοῦ τυπικοῦ. Συγκεκριμένα στὸ ἁσματικὸ τυπικὸ χρησιμοποιοῦνταν σὲ κάθε ἀκολουθία πολλὰ (ψαλμικά) ἀντίφωνα, τὰ ὁποῖα ἐπίσης διακρίνονταν σὲ μικρὰ καὶ μεγάλα ἀντίφωνα. Μεγάλα ὠνομάζονταν, ὅταν ψάλλονταν ἀντιφωνικῶς ὅλοι οἱ στίχοι τῶν ψαλμῶν· ἐνῶ μικρὰ ὠνομάζονταν, διότι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ μεγάλα δὲν ἐψάλλοντο ὁλόκληροι οἱ ψαλμοί, ἀλλὰ ἀπὸ κάθε ψαλμὸ

Με τὸν ἑσπερινὸ εἶναι ἐπίσης συνδεδεμένη καὶ ἡ ἀκολουθία τῶν προηγιασμένων τιμίων δώρων· μάλιστα ἀρχικὰ συνδεόταν με τὸν ἁσματικὸ ἑσπερινό, ἀπὸ τὸν ὁποῖο διετήρησε κάποια στοιχεῖα, καὶ ὅταν μεταγενεστερῶς ἐπικράτησε νὰ τελεῖται συναπτῶς με τὸν μοναστικὸ ἑσπερινό. Τέτοια ἁσματικά στοιχεῖα εἶναι ἡ ἔναρξι «*Εὐλόγημένη ἡ βασιλεία τοῦ Πατρός*» (χαρακτηριστικὴ ἔναρξι ὅλων τῶν ἁσματικῶν ἀκολουθιῶν), ἡ χρῆσι τῶν εὐχῶν τῶν ἀντιφώνων τοῦ ἁσματικοῦ ἑσπερινοῦ κατὰ τὴν ἀνάγνωσι τοῦ ψαλτηρίου, καὶ τὸ ὅτι ὁ ψαλμικὸς στίχος «*Κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου*» (Ψ 140:2) ψάλλεται κατὰ τὸ ἁσματικὸ ἔθος ὡς ἐφύμνιο τριῶν στίχων τοῦ ἴδιου ψαλμοῦ²⁶. Ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς πρῶτοι ψαλμοὶ τῶν ὥδων τῶν ἀναβαθμῶν (Ψ 119, 120 καὶ 121) ποὺ διαβάζονται σήμερα στὸν καθημερινὸ ἑσπερινὸ τῆς μεγ. τεσσαρακοστῆς, ἄρα καὶ στίς ἀκολουθίες τῶν προηγιασμένων, (τὰ γνωστὰ «*Πρὸς Κύριον*») εἶναι πιθανὸν δάνειο ἀπὸ τὴν ἀκολουθία τῆς ἁσματικῆς παννυχίδος²⁷.

5. Στὴν σημερινὴ ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου βρίσκουμε τοὺς ψαλμοὺς 3° («*Κύριε, τί ἐπληθύνθησαν οἱ θλίβοντές με*»), 62° («*Ὁ Θεὸς ὁ Θεός μου, πρὸς σὲ ὀρθρίζω*») καὶ 142° («*Κύριε, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου*») νὰ ἔχουν ἐνταχθῇ στὸν λεγόμενο ἐξάψαλμο. Οἱ ψαλμοὶ αὗτοὶ ὅμως χρησιμοποιοῦνταν ἀρχικῶς στὸν ἁσματικὸ ὄρθρο, ἀπὸ ὅπου προφανῶς κληρονομήθηκαν καὶ στὴν ἀντίστοιχη μοναστικὴ ἀκολουθία²⁸.

Ἡ ἐπιλογὴ κάποιων ψαλμῶν ποὺ χρησιμοποιοῦνται ὡς πολυέλεοι κατὰ τὴν μοναστικὴ πρακτικὴ σὲ ἐορτάσιμες ἡμέρες ἔλκει ἐπίσης τὴν καταγωγὴ της ἀπὸ τὸν ἁσματικὸ ὄρθρο, ὅπου οἱ ἀντίστοιχοι ψαλμοὶ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ἐναλλασσόμενα ἀντίφωνα. Ἀκόμη ὁ 118^{ος} ψαλμός, ὁ γνωστὸς καὶ ὡς «ἄμωμος», ψαλλόταν ἀντιφωνικῶς στὸν ἁσματικὸ ὄρθρο τῶν Κυριακῶν διηρημένος σὲ 3 ἀντίφωνα, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ πέρασε καὶ στὸν μοναστικὸ τύπο, ὥστε σήμερα ὁ ἄμωμος νὰ

3 ἢ 4 στίχοι κατ' ἐκλογὴν (*Διατριβή*, σσ. 141, 145). Θεωρῶ ὅτι κατ' ἀντιστοιχίαν καὶ τὰ μεγάλα προκειμένα ὠνομάζονταν ἔτσι, διότι εἶχε διατηρηθῇ ἡ πρακτικὴ νὰ ψάλλονται ὡς ἐφύμνιο σὲ ὅλους τοὺς στίχους τοῦ ἐνδιάτακτου ψαλμοῦ, ὅπως τὰ 5 παραδείγματα ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω.

²⁶ *Διατριβή*, σσ. 271-272.

²⁷ *Διατριβή*, σσ. 288-289.

²⁸ *Διατριβή*, σσ. 245-246, 280.

ἀποτελῇ ἀδιάσπαστο στοιχεῖο τῆς ὀρθρινῆς ἀκολουθίας τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς Κυριακῆς²⁹. Μάλιστα σύμφωνα μὲ τὸ ἰσχύον Τυπικὸν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας³⁰ (ἐφεξῆς Τ.Μ.Ε.) ὁ ἄμωμος πρέπει νὰ στιχολογῇται ὁλόκληρος κατὰ τοὺς ὀρθροὺς τῶν Ψυχосαββάτων ἀκόμη καὶ στοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς³¹.

Στὸν ὀρθρο τῶν Κυριακῶν καὶ κάποιων δεσποτικῶν ἐορτῶν τὸ «βυζαντινὸν» κοσμικὸ τυπικὸ προέβλεπε τὴν ψαλμῳδῆσι τῆς ὑπακοῆς. Ἀργότερα ἡ μοναστηριακὴ τάξι δανείστηκε ἀπὸ τὸν ἁσματικὸν τύπο τόσο τὰ τροπάρια αὐτά, ὅσο καὶ τὸν τρόπο ψαλμωδῆσεώς τους³².

Οἱ ὕμνοι οἱ ψαλλόμενοι στὸν ἐορτάσιμο μοναστικὸ ὀρθρο μετὰ τὸν 50^ο ψαλμό, ποὺ γι' αὐτὸ ὀνομάζονται «πεντηκοστάρια» τροπάρια, ἔλκουν τὴν καταγωγὴ τους ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ κοσμικὸ τυπικόν³³. Οἱ 9 βιβλικὲς ψῆδες, ποὺ βρίσκονται στὸ Μέγα Ὁρολόγιον καὶ στὸ τέλος τοῦ λειτουργικοῦ Ψαλτηρίου, ἀποτελοῦσαν ἐπίσης ἀναπόσπαστο στοιχεῖο τοῦ ἁσματικοῦ ὀρθρου, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐνσωματώθηκαν ὡς κεντρικὸ τμῆμα στὴν ἀκολουθία τοῦ μοναστικοῦ ὀρθρου, παρ' ὅτι στὴν ἰσχύουσα σήμερα ἐνοριακὴ λατρευτικὴ πρᾶξι ἡ στιχολογία τους ἔχει ἀτονήσει³⁴. Ἐπιπλέον οἱ τρεῖς ψαλμοὶ τῶν αἰνῶν (148, 149, καὶ 150) καὶ τὸ θεοτοκίον στὸ τέλος τῶν αἰνῶν τῶν Κυριακῶν «Υπερευλογημένη ὑπάρχεις, θεοτόκε παρθένε» προέρχονται ὡσαύτως ἀπὸ τὸν ἁσματικὸ ὀρθρο, ἀπὸ ὅπου πέρασαν καὶ στὸν μοναστηριακὸν τύπο, παραμένοντας ἕως καὶ σήμερα σταθερὰ στοιχεῖα τοῦ ὀρθρου³⁵.

6. Ὁ ἀρχαῖος ψαλλόμενος ὕμνος τοῦ μεγάλου ἀποδείπνου «Ἡ ἀσώματος φύσις τὰ χερουβίμ», καθὼς καὶ οἱ εὐαγγελικὲς περικοπὲς ποὺ διαβάζονται στὰ ἀπόδειπνα τῆς πρώτης ἐβδομάδος τῆς μεγάλης

²⁹ Διατριβή, σσ. 245-246.

³⁰ Τυπικὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὅμοιον καθ' ὅλα πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγκεκριμένην ἔκδοσιν, ἣ τις δις ἐξεδόθη ὑπὸ Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου, μὲ πολλὰς προσθήκας καὶ ἐπιδιορθώσεις ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου Γεωργίου Βιολάκη, ἐργασθέντος μετὰ δύο ἀλλεπαλλήλων ἐπιτροπῶν, ἐπὶ τούτῳ πατριαρχικῇ διαταγῇ ὀρισθεῖσων, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1888.

³¹ Τ.Μ.Ε., 1888, σσ. 332-333, 405.

³² Διατριβή, σσ. 281-282.

³³ Διατριβή, σ. 250.

³⁴ Διατριβή, σ. 252.

³⁵ Διατριβή, σσ. 256-259.

τεσσαρακοστής προέρχονται από την ακολουθία της ἁσματικῆς παννυχίδος³⁶. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι δύο ἀρχαῖοι ὕμνοι τοῦ μεγάλου ἀποδείπνου «Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός» καὶ «Κύριε τῶν δυνάμεων, μεθ' ἡμῶν γενοῦ» διατηροῦν τὸν ἁσματικὸν τρόπο ψαλμωδήσεως (ἐπαναλαμβανόμενα ἐφύμνια σὲ βιβλικούς στίχους).

Ὁ 133^{ος} ψαλμὸς («Ἴδου δὴ εὐλογεῖτε τὸν Κύριον») ἐχρησιμοποιεῖτο ἀρχικῶς στὸ πρῶτο σταθερὸ ἀντίφωνο τοῦ ἁσματικοῦ ὄρθρου, ἀλλὰ κατόπιν ἐνσωματώθηκε στὴν ακολουθία τοῦ μοναστικοῦ μεσονυχτικοῦ³⁷.

Ὁ 85^{ος} ψαλμὸς («Κλῆνον, Κύριε, τὸ οὖς σου καὶ ἐπάκουσόν μου») ἦταν ὁ ἐναρκτήριος καὶ σταθερὸς ψαλμὸς τοῦ πρώτου ἀντιφώνου τοῦ ἁσματικοῦ ἐσπερινοῦ, ἐνῶ σήμερα εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς ψαλμοὺς ποὺ ἀναγινώσκονται στὴν ακολουθία τῆς 9^{ης} ὥρας, ἡ ὁποία ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐτελεῖτο συναπτῶς μὲ τὸν ἐσπερινό³⁸.

Στὸ λειτουργικὸ βιβλίον τοῦ Τριψδίου παρατίθενται γιὰ τὴν 6^η ὥρα τῶν καθημερινῶν (ἀπὸ Δευτέρας ἕως Παρασκευῆς) τῆς μεγάλης τεσσαρακοστής³⁹, τὰ ἀκόλουθα· ἕνα σύντομο «τροπάριον τῆς προφητείας», ἕνα προκείμενο μὲ τὸν στίχο του, ἕνα προφητικὸ ἀνάγνωσμα καὶ κατόπιν ἄλλο ἕνα προκείμενο μὲ τὸν στίχο του. Ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα στὴν πραγματικότητα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐνοριακὴ ἀκολουθία τῆς ἁσματικῆς τριδέκτης, τὰ ὁποῖα ἐνσωματώθηκαν ὀργανικὰ στὴν ἀντίστοιχη μοναστικὴ ἀκολουθία τῆς 6^{ης} ὥρας⁴⁰.

Δάνεια ἀπὸ τὸ ἁσματικὸ-ἐνοριακὸ τυπικὸ πρέπει ἐπίσης νὰ θεωρηθοῦν ὁ τρόπος στιχολογίας τοῦ «Χριστὸς ἀνέστη», καθὼς καὶ ἡ λιτανεία τοῦ ἱερατείου καὶ τῶν πιστῶν ἐκτὸς τοῦ ναοῦ καὶ ἡ ἐπιστροφή ἐντὸς αὐτοῦ τὸ βράδυ τῆς ἀναστάσεως, ἡ τελετὴ τῆς ὑψώσεως τοῦ τιμίου σταυροῦ στὶς 14 Σεπτεμβρίου, ἡ λιτανεία τῶν εἰκόνων τὴν Κυριακὴ τῆς ὀρθοδοξίας, ἡ τελετὴ τῆς σταυροπροσκυνήσεως τὴν ἀντίστοιχη Κυριακὴ, οἱ λιτανεῖες ποὺ διατηροῦνται ἀκόμη στὸ Ἅγιον

³⁶ Διατριβή, σ. 287.

³⁷ Διατριβή, σ. 280.

³⁸ Διατριβή, σ. 270.

³⁹ Τὰ ἴδια στοιχεῖα παρατίθενται καὶ γιὰ τὴν 6^η ὥρα τῆς Τετάρτης καὶ τῆς Παρασκευῆς τῆς τυρινῆς ἑβδομάδος.

⁴⁰ Διατριβή, σσ. 290-291.

Ὅρος (καὶ ἄλλου) κατὰ τὶς ἡμέρες τῆς διακαινησιμου ἑβδομάδος, καθὼς καὶ ἄλλες παρόμοιες τελετουργικὲς πράξεις⁴¹.

Τὰ τρία μικρὰ ἀντίφωνα «Ἀγαθὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ» καὶ τὰ ἐφύμνια τοὺς ἀποτελοῦσαν τὸ ψαλτὸ τμήμα τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ ἁσματικοῦ ἑσπερινοῦ, ἐνῶ ἐνδιάμεσα ὑπῆρχαν διακονικὲς συναπτές, καθὼς καὶ εὐχὲς γιὰ τοὺς κατηχουμένους. Τοῦλάχιστον ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 8^{ου} αἰῶνος τὰ 3 αὐτὰ μικρὰ ἀντίφωνα μεταφέρονται στὴν ἀρχὴ τῆς θ. λειτουργίας μαζὶ μὲ τὰ ἐφύμνια καὶ τὶς συναπτές, καὶ γίνονται ἀναπόσπαστο μέρος τῆς θείας λειτουργίας γιὰ ὅλες τὶς ἡμέρες τοῦ ἔτους, μὲ ἄλλες ὅμως εὐχὲς, ἀρμόδιες γιὰ τὴν λειτουργία· οἱ δὲ εὐχὲς τῶν κατηχουμένων μεταφέρθηκαν μετὰ τὰ ἀναγνώσματα τῆς λειτουργίας. Ἀπὸ τὶς μαρτυρίες τῶν πηγῶν προκύπτει ἀβίαστα ὅτι τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς λειτουργίας μορφώθηκε καὶ σχηματοποιήθηκε κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁσματικοῦ ἑσπερινοῦ⁴². Εἰδικῶς τὰ 3 μικρὰ ἀντίφωνα «Ἀγαθὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ» κατέστησαν τὰ συνήδη ἀντίφωνα τῆς λειτουργίας χρησιμοποιούμενα καὶ κατὰ τὶς Κυριακὲς καὶ κατὰ τὶς καθημερινές, καθὼς λόγῳ τῶν ψαλμικῶν στίχων τοὺς ἐναρμονίζονται ἄριστα μὲ τὸν ἀναστάσιμο χαρακτήρα τῆς λειτουργίας. Σήμερα δυστυχῶς στὴν ἐνοριακὴ πρᾶξι τὰ ἀντίφωνα αὐτὰ ἔχουν σχεδὸν παροπλιστῇ καὶ ξεχαστῇ ἐξαιτίας μιᾶς σειρᾶς παρεξηγήσεων καὶ λειτουργικῶν μεταβολῶν, ποὺ ὠδήγησαν στὴν ἐσφαλμένη ἀντίληψι ὅτι εἶναι κατάλληλα μόνον γιὰ τὶς ἀπλὲς μὴ ἐορτάσιμες καθημερινές. Ἀσφαλῶς πρέπει τὰ ἀρχαῖα ἀντίφωνα νὰ ἐπανέλθουν σὲ συχνὴ καὶ ἐπίσημη χρῆσι καὶ κατὰ τὶς Κυριακὲς, τοῦλάχιστον γιὰ τὶς ἐνορίες, ἐνῶ τὰ διαδεδομένα σήμερα καὶ νεοφανῇ ἀντίφωνα «Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον», ποὺ προέρχονται ἀπὸ τοὺς δύο ψαλμοὺς τῆς ἀκολουθίας τῶν τυπικῶν, πρέπει νὰ καταργηθοῦν ἅμεσα ὡς περιττά, ἀδόκιμα, ἐλλιπῆ, παράτυπα καὶ ἀντιπαράδοσιακά⁴³.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἁσματικοῦ τυπικοῦ μία ἀπὸ τὶς τελευταῖες εὐχὲς τῆς λειτουργίας ὀνομάζεται ὀπισθάμβωνος, διότι πράγματι κατὰ τὴν «βυζαντινὴ» περίοδο ἐλέγετο ὀπισθεν τοῦ ἁμβωνος, ὁ

⁴¹ Πρβλ. Διατριβή, σσ. 76, 283-285.

⁴² Διατριβή, σ. 274.

⁴³ Λεπτομερέστερη ἐξέτασι τοῦ θέματος τῶν ἀντιφώνων παραδέτω στὴν ὑπὸ ἔκδοσιν διδακτορικὴ μου διατριβὴ Γεώργιος Βιολάκης, ὁ πρωτοψάλτης, ὁ μουσικολόγος, ὁ τυπικολόγος (1820-1911).

όποιος εκείνη την εποχή ήταν μία ύψωμένη και ευρύχωρη εξέδρα στο κέντρο του σολέα, εμπροσθεν δηλαδή του ιεροῦ βήματος. Ἡ συγκεκριμένη εὐχή διατηρεῖ τὴν παλαιὰ ὀνομασία τῆς «ὀπισθάμβωνος» μέχρι σήμερα, παρ' ὅτι ἐδῶ καὶ αἰῶνες ὁ ἄμβωνας αὐτοῦ τοῦ εἵδους ἔχει καταργηθῇ, καὶ ἡ εὐχή σήμεραν ἐκφωνεῖται ὑπὸ τοῦ ιερέως ἔξωθεν τοῦ βήματος εἴτε κατενώπιον τῆς ἁγίας τραπέζης (τὸ καὶ ὀρθότερον) εἴτε εμπροσθεν τῆς εἰκόνης τοῦ Χριστοῦ⁴⁴.

Στοιχεῖα τοῦ ἁσματικοῦ τυπικοῦ σφύζονται ἐπίσης στὴν ἀκολουθία τῆς γονυκλισίας, ἡ ὁποία τελεῖται στὸν πρῶτο μεθέορτο ἔσπερινὸ ἀνήμερα τῆς Πεντηκοστῆς ἑσπέρας. Κατ' ἀρχὰς ἡ ἴδια ἡ πρᾶξι τῆς γονυκλισίας ἀνήκει στὸ ἔθος τῶν ἀρχαίων ἐνοριακῶν ἀκολουθιῶν καὶ διατηρήθηκε καὶ στὸ μοναστηριακὸ τυπικόν. Ἐπιπλέον στὸν σήμερα τελούμενο ἔσπερινὸ τῆς γονυκλισίας τῆς Πεντηκοστῆς σφύζονται στοιχεῖα τοῦ ἁσματικοῦ ἔσπερινοῦ, καὶ συγκεκριμένα οἱ τρεῖς εὐχὲς τῶν μικρῶν ἀντιφώνων («Εὐλόγητὸς εἶ, Κύριε, δέσποτα παντοκράτορ, ὁ φωτίσας τὴν ἡμέραν τῷ φωτὶ τῷ ἡλιακῷ», «Κύριε Κύριε, ὁ ῥυσάμενος ἡμᾶς ἀπὸ παντὸς βέλους πετομένου ἡμέρας»), ἡ εὐχή τῶν πληρωτικῶν («Ὁ Θεὸς ὁ μέγας καὶ ὑψιστος, ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν») καὶ ἡ εὐχή τῆς κεφαλοκλισίας («Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ κλίνας οὐρανοὺς καὶ καταβάς ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων»). Οἱ τρεῖς εὐχὲς τῶν μικρῶν ἀντιφώνων εἶναι οἱ δεύτερες μικρὲς εὐχὲς τῶν τριῶν γονυκλισιῶν, ἐντασσόμενες δὲ στὸ σχῆμα τοῦ μοναστικοῦ ἔσπερινοῦ κρατοῦν τὴν ἴδια περίπου θέσι πού εἶχαν καὶ στὸν ἁσματικὸ ἔσπερινόν. Δὲν εἶναι περιττὸ νὰ σημειώσουμε ἐν κατακλεῖδι ὅτι τὰ τελευταῖα ἀμυδρότατα ἴχνη τοῦ ἁσματικοῦ ἔσπερινοῦ σφύζονται στὴν ξεχωριστὴ ἀκολουθία τοῦ σημερινοῦ ἔσπερινοῦ τῆς γονυκλισίας⁴⁵.

7. Ὁλοκληρώνοντας τὴν συνοπτικὴ παρουσίασι τοῦ θέματος θέλω νὰ παρατηρήσω ὅτι ἀπὸ μία ἄποψι εἶναι μὲν σωστὴ ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ κάπως παραπλανητικὴ ἡ συνήθης ἀναφορὰ ὅτι στὸ ἀρχαῖο ἁσματικὸ τυπικὸ οἱ τελούμενες ἀκολουθίες ἦσαν μόνον 4, ἁσματικὸς ἔσπερινός, παννυχίς, ἁσματικὸς ὄρθρος καὶ ἁσματικὴ τριδέκτη. Τοῦτο, διότι ἐκτὸς τῶν τεσσάρων αὐτῶν ἀκολουθιῶν ὑπάρχουν καὶ κάποιες

⁴⁴ Πρβλ. Διατριβή, σσ. 131, 137-138.

⁴⁵ Διατριβή, σσ. 275-277.

ἀκόμη γνωστὲς ἀκολουθίες ποὺ τελοῦνται ἴσως ὄχι τόσο τακτικά, ἀλλὰ εἶναι βασικὲς ἀκολουθίες γιὰ τὴν ἐνοριακὴ ζωή.

Ἀναφέρομαι πρῶτ' ἀπ' ὅλα στὴν ἀκολουθία τῆς θείας λειτουργίας, ἡ ὁποία διαδέχεται καὶ διατηρεῖ μέχρι σήμερα ὅλα τὰ βασικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου ἁσματικοῦ τυπικοῦ· ἔχει ἔναρξι τὸ «*Εὐλογημένη ἡ βασιλεία*», εἶναι ἀπαραίτητη ἡ συμμετοχὴ λειτουργούντος ἱερέως, διότι χωρὶς ἱερέα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τελεσθῇ λειτουργία, δὲν ἔχει κανόνες, στιχηρὰ καὶ ἄλλα ὑμνογραφήματα τοῦ μοναστηριακοῦ ἔθους, ἔχει εἰσόδους, ἀσπασμούς, ἐξόδους καὶ τελετουργικὲς κινήσεις. Ἡ λειτουργία εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀκολουθία τοῦ ἁσματικοῦ τύπου ποὺ εἶναι κοινὴ καὶ γιὰ τοὺς δύο τύπους λειτουργικῶν παραδόσεων, ἐνοριακὸ καὶ μοναστικόν, καὶ ἔχει παραμείνει στὴν ἀρχικὴ της μορφή. Ἡ μόνη μοναστικὴ ἐπίδρασι ποὺ ἔχει δεχτῇ εἶναι τὰ τυπικὰ καὶ οἱ μακαρισμοί, ποὺ καὶ αὐτὰ στίς ἐνορίες ὑποχωροῦν ἔναντι τῶν γνωστῶν ἀντιφῶνων.

Ὅμοιως στὸ ἐνοριακὸ-ἁσματικὸ τυπικὸ ἀνήκουν οἱ ἀκολουθίες καὶ τῶν ἄλλων βασικῶν μυστηρίων, δηλαδὴ τοῦ βαπτίσματος (μαζὶ μὲ τὴν τάξι τῶν ἐξορκισμῶν-κατηχήσεων, ποὺ προηγεῖται), τοῦ γάμου καὶ τοῦ πρὸ αὐτοῦ ἀρραβῶνος, καθὼς καὶ τοῦ εὐχελαίου. Στὴν ἀκολουθία τοῦ γάμου μάλιστα προηγεῖται τῆς ἐνάρξεως ἡ κατὰ στίχον ψαλμῳδία τοῦ 127^{ου} ψαλμοῦ μὲ σύντομο ἐφύμνιο σὲ κάθε στίχο τὸ «*Δόξα σοι, ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξα σοι*», ἀκριβῶς κατὰ τὸ ὕφος τοῦ ἀρχαίου ἁσματικοῦ τρόπου.

Γιὰ τὸ εὐχέλαιο πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἔχει δεχθῇ στὴν ἀρχὴ του μία προσθήκη ἐνὸς συντομευμένου μοναστικοῦ ὄρθρου καὶ ὅτι στὰ νεώτερα χρόνια ἔχει ἐκπέσει ἀπὸ τὰ ἐντυπα εὐχολόγια ἡ ἀρχαία ἔναρξι τῆς καθαρτὸ ἀκολουθίας τοῦ μυστηρίου, δηλαδὴ τὸ «*Εὐλογημένη ἡ βασιλεία*», ποὺ πρέπει νὰ ἀποκατασταθῇ καὶ νὰ προηγηθῇ ἀκριβῶς πρὶν ἀπὸ τὰ εἰρηνικά, σύμφωνα ἄλλωστε καὶ μὲ τὴν καταλυτικὴ μαρτυρία ὅλων σχεδὸν τῶν χειρογράφων. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ μετὰ εἶναι ἡ ἁσματικὴ ἀκολουθία τοῦ μυστηρίου.

Στίς ἁσματικὲς ἀκολουθίες ποὺ ἔχουν ἐπιβιώσει μέχρι σήμερα πρέπει ἐπίσης νὰ συνυπολογίσουμε καὶ τὴν ἐξόδιο ἀκολουθία, ὅπως ὀρίζεται νὰ τελῇται στὸ Τυπικὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀναλλοίωτη, ἀλλὰ ἔχει δεχθῇ ἱκανὲς ἐπιδράσεις τοῦ μοναστικοῦ τύπου, ὅπως τὴν ἔναρξι μὲ τὸ «*Εὐλογητὸς ὁ Θεός*»

καὶ τὴν χρῆσι ἀρετῶν ὕμνων. Παραμένει ὅμως ἀκολουθία χωρὶς μοναστικὸ κανόνα (κατὰ τὸ Τ.Μ.Ε. πάντοτε), μὲ ἀπαραίτητη τὴν παρουσία ἱερέως, ἐνῶ διασφύζει καὶ τὴν ἀρχαία ψαλμώδῃσι τοῦ «ἀμώμου» (118^{ου} ψαλμοῦ) χωρισμένου σὲ τρία ἀντίφωνα, μὲ ἐπιλογὴ στίχων κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες, καθὼς καὶ τὴν ψαλμώδῃσι τοῦ προκειμένου τῆς ἀποστολικῆς περικοπῆς.

Ὑπάρχει ἄλλη μία ἀκολουθία τοῦ ἁσματικοῦ τυπικοῦ ποὺ διασφύζεται ἐν χρήσει στὴν σημερινὴ λειτουργικὴ πράξι, ἀλλὰ ἔχει διαμορφωθῇ καὶ προσαρμοσθῇ ἀρκετὰ στὸ ὕφος τῆς μοναστικῆς τάξεως. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀκολουθία τῆς παννυχίδος, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸν ἁσματικὸ τύπο πέρασε στὸν μοναστικὸ, μὲ τὶς ἐξῆς μεταβολές· ἡ ἔναρξι γίνεται μὲ τὸ «Εὐλογητός», ὁ ἀρχικὸς ἐναρκτήριος ψαλμός, ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ 90^{ος} («Ὁ κατοικῶν ἐν βοηθείᾳ τοῦ ὑψίστου»), ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν 50^ο, ἀφαιρέθηκαν τὰ ἀντίφωνα, καὶ δέχτηκε κανόνες (ὄχι πάντοτε, ἀλλὰ δυνητικά), στιχηρὰ ἰδιόμελα, ἀναγνώσματα κ.λπ.. Ἡ ἀκολουθία αὕτη μέσα στὰ πλαίσια τῆς μοναστικῆς τάξεως τελεῖται συνήθως πρὸ τοῦ ὄρθρου καὶ εἶναι γνωστὴ ὡς «μεσονυκτικὸν τῆς Κυριακῆς», δὲν ἔχει ὅμως καμμία σχέσι μὲ τὴν δομὴ τοῦ γνωστοῦ μεσονυκτικοῦ (τῶν καθημερινῶν ἢ τοῦ Σαββάτου). Ἐπίσης προβλέπεται ἀπὸ τὸ Τ.Μ.Ε. νὰ τελεῖται ὄχι μόνον σὲ Κυριακὲς ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες ἡμέρες, ὅταν εἶναι δεσποτικὴ ἢ θεομητορικὴ ἑορτὴ ἢ ἀπόδοσι αὐτῶν ἢ ἐπισήμως ἑορταζόμενος ἅγιος (μὲ λιτὴ, πολυέλεο, ὀρθρινὸ εὐαγγέλιο κ.λπ.). Παρὰ τὶς μεταβολές ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ἁσματικὴ μορφή της, συχνὰ διατηρεῖ τὴν ἀρχικὴ ὀνομασία της μέσα στὰ μοναστικὰ λειτουργικὰ κείμενα, ὅπως «παννυχίδα τῶν κεκοιμημένων» στὰ ψυχασάββατα τοῦ Τριωδίου καὶ τοῦ Πεντηκοσταρίου (ὁπότε τελεῖται μετὰ τὸν ἑσπερινὸ καὶ διατηρεῖ τὸν ἀρχαῖο ἐναρκτήριον ψαλμὸ τῆς) καὶ παννυχίδα πρὸ τῆς Ἀναστάσεως τὸ βράδυ τοῦ μεγάλου Σαββάτου. Εἶναι εὐκταῖον νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ ἀρχαία ὀνομασία τῆς ἐν λόγῳ ἀκολουθίας σὲ ὅλες τῆς τὶς μορφές καὶ χρήσεις, ὥστε νὰ μὴ γίνεται σύγχυσι μὲ τὴν ἀκολουθία τοῦ μεσονυκτικοῦ καὶ νὰ εἶναι ἐμφανὴς ὁ πλοῦτος τῶν ἀκολουθιῶν ποὺ μᾶς ἔχει κληροδοτηθῇ ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ ἀρχαιότητα.

Ἡ ἐξακρίβωσι καὶ ἡ γνῶσι τῶν ἁσματικῶν στοιχείων καὶ ἀκολουθιῶν ποὺ ἐπιβιώνουν μέχρι σήμερα στὴν ζῶσα λατρεία τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας μᾶς προσφέρει ἀπαντήσεις γιὰ πολλὰς λειτουργικὰς καὶ τυπικολογικὰς

ἀπορίες, μᾶς βοηθεῖ νὰ κατανοήσουμε καλλίτερα τὶς παλαιᾶς λειτουργικὲς ἐξελίξεις, καὶ ἐνδεχομένως μᾶς καθοδηγεῖ σὲ μία ὀρθότερη κατανόησι καὶ χρῆσι τοῦ λειτουργικοῦ μας πλούτου. Σὲ κάποιες δὲ περιπτώσεις εἶναι πιθανὸν τὰ στοιχεῖα αὐτὰ νὰ μᾶς προσφέρουν καὶ λύσεις σὲ σύγχρονους λατρευτικοὺς προβληματισμούς, ποὺ δὲ διευκολύνουν τὶς ἀνάγκες τῶν σημερινῶν ποιμένων ἀλλὰ καὶ τῶν πιστῶν.

Μία τέτοια περίπτωσι ἀντιμετώπισα τὸν Δεκέμβριο τοῦ 2023, ὅποτε πρότεινα ὡς λύσι τὴν ἀξιοποίησι τῆς ἀκολουθίας τῆς ὑφισταμένης (μοναστικῆς πλέον) παννυχίδος. Τὴν περίπτωσι αὐτὴ παραθέτω ὡς παράρτημα τῆς παρούσης εἰσηγήσεως, προκειμένου νὰ γίνῃ δυνατὴ ἡ εὐρύτερη ἀξιοποίησί της.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΥΠΟΤΥΠΩΣΙΣ ΤΗΣ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΣ ΤΗΣ ΠΡΟΕΟΡΤΙΟΥ ΠΑΝΝΥΧΙΔΟΣ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΙΔΙΟΜΕΛΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΩΡΩΝ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΩΝ⁴⁶

Διὰ τοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς,
ἐν οἷς οὐκ ἔστι δυνατόν τελεσθῆναι τὰς μεγάλας ὥρας τῷ πρωί,
ἀλλὰ ζητοῦντας τελέσαι τὴν ἀκολουθίαν ἀφ' ἐσπέρας

Σημειώσεις τυπικοῦ.

1. Εἰ τύχοι ἡ ἑορτὴ τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως Κυριακῇ ἢ Δευτέρᾳ, τῇ πρὸ τῆς ἑορτῆς Παρασκευῇ πρωὶ τελεῖται ὁ συνήθης ὄρθρος τῶν προεορτίων καθημερινῶν (βλέπε εἰς τὰ Δίπτυχα 2023, Κανονάριον, Γενικαὶ Τυπικαὶ Διατάξεις, §§ 52-63). Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ ὄρθρου τελεῖται ἡ ἀκολουθία τῶν μεγάλων ὥρῶν ὡς εἴδισται, ἄνευ τελέσεως λειτουργίας. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐσπέρας τελεῖται ὁ ἑσπερινὸς τῆς ἐπομένης, μετὰ δὲ τὸ «*Νὺν ἀπολύεις*» ψάλλεται ὁ διὰ τὰ ἀπόδειπνα ὠρισμένος κανὼν.

2. Ἐν τῇ ὥς ἄνω περιπτώσει, ἐὰν ὑπάρξῃ ἀνάγκη νὰ τελεσθῇ λειτουργία, τελεῖται αὕτη κατ' ἐξαίρεσιν καὶ κατ' οἰκονομίαν μετὰ τὸν συνήθη ὄρθρον τῆς ἡμέρας· ἐν ᾗ ἀναγνώσματα λέγονται τὰ τῆς σειρᾶς τῆς ἡμέρας· ἐπὶ παραδείγματι τῇ 22/12/2023, Ἀπόστολος: ἡμέρας, Παρασκευῆς κθ' ἑβδομάδος ἐπιστολῶν (Εβρ. ζ' 18-25), καὶ Εὐαγγέλιον: ἡμέρας, Παρασκευῆς ιδ' ἑβδομάδος Λουκᾶ (Μρ. ι' 24-32). Ἐνθα ὅμως ἑορτάζεται ἡ μάρτυς μετ' ἀκολουθίαν ἐξ ἰδιαίτερας φυλλάδος καὶ μετ' ἀκολουθίαν ἐξ ἰδιαίτερας ἀναγνώσματα αὐτῆς. Ἡ δὲ ἀκολουθία τῶν μεγάλων ὥρῶν δύναται κατ' οἰκονομίαν νὰ τελεσθῇ ὀλίγην ὥραν μετὰ τὴν λειτουργίαν, κατὰ τὴν συνήθη τάξιν. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐσπέρας τελεῖται ὁ ἑσπερινὸς τῆς ἐπομένης, ὡς συνήθως, μετὰ δὲ τὸ «*Νὺν ἀπολύεις*» ψάλλεται καὶ ὁ διὰ τὰ ἀπόδειπνα ὠρισμένος κανὼν.

3. Ἐν τῇ αὐτῇ ὥς ἄνω περιπτώσει, ἐὰν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τελεσθοῦν αἱ μεγάλαι ὥραι τῷ πρωί (εἴτε μετὰ τὸν ὄρθρον εἴτε μετὰ τὴν λειτουργίαν), τότε ἀντὶ νὰ μεταφερθοῦν παρατύπως τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐσπέρας, ἐπειδὴ εἶναι ἀκολουθίαι ἡμεριναὶ καὶ οὐχὶ νυκτεριναί, εἶναι δυνατόν ἀντ' αὐτῶν νὰ τελεσθῇ κατ' οἰκονομίαν καὶ κατ' ἐξαίρεσιν ἡ παρούσα εἰδικὴ παννυχίς, ἀκολουθία οὕσα νυκτερινή. Ἐν τοιαύτῃ

⁴⁶ Τὸ παρὸν ἐγένετο ἐπιμελείᾳ Διονυσίου τοῦ Ἀνατολικιώτου, Ἀθήνησι 18^η Δεκεμβρίου 2023. Διὰ τὴν κατάρτισιν τοῦ παρόντος ἐτέθη ὡς βάσις ἀνέκδοτος ἐργασία ἡμῶν, διεξαχθεῖσα κατὰ διαστήματα ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους 2010 μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 2012, περὶ τῆς ἀρχαίας ἀκολουθίας τῆς παννυχίδος καὶ τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἁσματικοῦ τυπικοῦ εἰς τὸ μοναστηριακὸν καὶ ἔως τῆς σήμερον.

περιπτώσει τὸ ἐσπέρας τελεῖται ὁ ἐσπερινὸς τῆς ἐπομένης, ὡς συνήθως, ἄνευ ὅμως τοῦ διὰ τὰ ἀπόδειπνα ὀρισμένου κανόνος, ὁ ὁποῖος θὰ ψαλῇ κανονικῶς εἰς τὴν παννυχίδα. Μετὰ δὲ τὸν ἐσπερινὸν τελεῖται ἡ παννυχὶς (εἰς τὴν θέσιν περίπου τοῦ ἀποδείπνου). Δύναται δὲ νὰ τελεσθῇ ἡ ἐν λόγῳ ἀκολουθία τὸ ἐσπέρας τῆς 21^{ης} ἢ 22^{ας} ἢ 23^{ης} Δεκεμβρίου, οὐχὶ ὅμως τὸ ἐσπέρας τῆς 24^{ης}.

Τὰ ἐντὸς ἀγκυλῶν [...] τμήματα τῆς ἐν συνεχείᾳ ἀκολουθίας τῆς παννυχίδος δύνανται νὰ παραλειφθῶσι κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ προϊσταμένου.

ΠΡΟΕΟΡΤΙΟΣ ΠΑΝΝΥΧΙΣ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΩΝ

«Εὐλογητὸς ὁ Θεός...», «Βασιλεῦ οὐράνιε...», Τρισάγιον. «Παναγία Τριάς...», «Πάτερ ἡμῶν...», «Ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία...»

«Κύριε, ἐλέησον» (12άκις), Δόξα, Καὶ νῦν.

«Δεῦτε προσκυνήσωμεν» ἐκ γ', καὶ ἀναγινώσκουμεν τὸν 50^{ον} (Ν') ψαλμὸν «Ἐλέησόν με, ὁ Θεός».

Εἴτα εὐθὺς ψάλλομεν τὸν διὰ τὰ ἀπόδειπνα ἐνδιάτακτον προεόρτιον κανόνα⁴⁷ τῶν Χριστουγέννων μετὰ τῶν εἰρμῶν ὡς ἐν τῷ μηναίῳ· ὁ μὲν εἰρμὸς δις ἄνευ στίχου, τὰ δὲ τροπάρια εἰς 4 μετὰ στίχου «Δόξα σοι, ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξα σοι», εἰς δὲ τὰ δύο τελευταῖα τροπάρια ἐκάστης ᾠδῆς «Δόξα», «Καὶ νῦν». Μετὰ τὴν θ' ᾠδὴν ἐπαναλαμβάνομεν τὸν εἰρμὸν αὐτῆς ἀργότερον.

[Εἴτα ἡ μικρὰ συναπτή· «Ἐπι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ...», ὁ χορὸς «Κύριε, ἐλέησον».

«Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον...», ὁ χορὸς «Κύριε, ἐλέησον».

«Τῆς παναγίας ἀχράντου ὑπερευλογημένης...», ὁ χορὸς «Σοί, Κύριε». Ἐκφώνησις· «Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ...» κ.λπ.]

Εἴτα ψάλλονται τὰ 3 ἰδιόμελα τῆς α' μεγάλης ὥρας ὡς ἕδος, ἀρχομένου τοῦ α' χοροῦ. Τὰ ἰδιόμελα ἐκάστης ὥρας ψάλλονται ἀνὰ μίαν,

⁴⁷ Τῇ 22^α Δεκεμβρίου ἐσπέρας ψάλλομεν τὸν διὰ τὰ ἀπόδειπνα προεόρτιον τριώδιον κανόνα τῆς 23^{ης} τοῦ μηνὸς «Πρὸς σὲ ὀρθρίζω». Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι, ἐπειδὴ δὲν πρόκειται περὶ ὄρθρου, πρὸ τῆς 9^{ης} ᾠδῆς αὐτῶν τῶν κανόνων δὲν γίνεται ἡ ἐκφώνησις «Τὴν Θεοτόκον καὶ μητέρα τοῦ φωτὸς ἐν ὕμνοις τιμῶντες μεγαλύνομεν», ὅπως δὲν γίνεται τοιαύτη ἐκφώνησις οὔτε εἰς τοὺς παρακλητικούς κανόνας οὔτε εἰς τὴν μετ' ἀποδείπνου ἀκολουθίαν τοῦ Ἀκαθίστου.

τὸ μὲν α΄ ἄνευ στίχου, τὸ δὲ δεύτερον μετὰ στίχου, τὸ δὲ τρίτον εἰς τὸ Δόξα, Καὶ νῦν.

— «Βηθλεέμ, ἐτοιμάζου».

Στίχος· «Ὁ Θεὸς ἀπὸ Θεμὰν ἤξει, καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους κατασκίου δασέος» — «Νῦν προφητικὴ πρόρρησις».

— Δόξα, Καὶ νῦν. «Τάδε λέγει Ἰωσήφ».

Μετὰ τὸ δοξαστικὸν εὐδὺς ἢ ἐν τῷ μηναίῳ προφητεία μετὰ τοῦ προκειμένου αὐτῆς, τὸ ἀποστολικὸν ἀνάγνωσμα καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς α΄ ὥρας, ὡς εἴδισται.

[«Ἐτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ...», ὁ χορὸς «Κύριε, ἐλέησον».

«Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον...», ὁ χορὸς «Κύριε, ἐλέησον».

«Τῆς παναγίας ἀχράντου ὑπερευλογημένης...», ὁ χορὸς «Σοί, Κύριε». Ἐκφώνησις· «Ὅτι σὸν τὸ κράτος...» κ.λπ.]

Εἴτα ψάλλονται ἀνὰ μίαν τὰ 3 ἰδιόμελα τῆς γ΄ μεγάλης ὥρας ὡς ἔθος, ἀρχομένου τοῦ β΄ χοροῦ.

— «Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν».

Στίχος· «Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου καὶ ἐφοβήθην» — «Πρὸ τῆς γεννήσεως τῆς σῆς».

— Δόξα, Καὶ νῦν. «Ἰωσήφ, εἰπὲ ἡμῖν».

Μετὰ τὸ δοξαστικὸν εὐδὺς ἢ ἐν τῷ μηναίῳ προφητεία μετὰ τοῦ προκειμένου αὐτῆς, τὸ ἀποστολικὸν ἀνάγνωσμα⁴⁸ καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς γ΄ ὥρας, ὡς εἴδισται.

[«Ἐτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ...», ὁ χορὸς «Κύριε, ἐλέησον».

«Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον...», ὁ χορὸς «Κύριε, ἐλέησον».

«Τῆς παναγίας ἀχράντου ὑπερευλογημένης...», ὁ χορὸς «Σοί, Κύριε». Ἐκφώνησις· «Ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν...» κ.λπ.]

Εἴτα ψάλλονται ἀνὰ μίαν τὰ 3 ἰδιόμελα τῆς ς΄ μεγάλης ὥρας ὡς ἔθος, ἀρχομένου τοῦ α΄ χοροῦ.

⁴⁸ Εἰς ὠρισμένας ἐκδόσεις τοῦ μηναίου τὸ ἀποστολικὸν ἀνάγνωσμα τῆς γ΄ ὥρας εὐρίσκεται κολοθωμένον κατὰ τὴν ἔχουσαν ἄμεσον σχέσιν μετὰ τῆς ἐορτῆς φράσιν «Ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου...» διὰ τοῦτο εἶναι προτιμότερον νὰ ἀναγινώσκεται ἐκ τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου τοῦ Ἀποστόλου (Πέμπτης τῆς ιε΄ ἐβδομάδος ἐπιστολῶν, Γαλ. γ΄ 23-δ΄ 5)· τὸ αὐτὸ προτιμητέον καὶ διὰ τὰ λοιπὰ ἀποστολικά ἀναγνώσματα τῶν μεγάλων ὥρων.

— «Δεῦτε, πιστοί, ἐπαρδῶμεν ἐνδέως».

Στίχος· «Ὁ Θεὸς ἀπὸ Θεμὰν ἤξει, καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους κατασκίου δασέος» — «Ἄκουε, οὐρανέ, καὶ ἐνωτίζου, ἡ γῆ».

— Δόξα, Καὶ νῦν. «Δεῦτε, χριστοφόροι λαοί».

Μετὰ τὸ δοξαστικὸν εὐδὺς ἢ ἐν τῷ μηναίῳ προφητεία τοῦ Ἡσαΐου μετὰ τοῦ προκειμένου αὐτῆς, τὸ ἀποστολικὸν ἀνάγνωσμα καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς 5' ὥρας, ὡς εἴδισται.

[«Ἐτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ...», ὁ χορὸς «Κύριε, ἐλέησον».

«Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον...», ὁ χορὸς «Κύριε, ἐλέησον».

«Τῆς παναγίας ἀχράντου ὑπερευλογημένης...», ὁ χορὸς «Σοί, Κύριε».

Ἐκφώνησις· «Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις...» κ.λπ.]

Εἴτα ψάλλονται ἀνὰ μίαν τὰ 3 ἰδιόμελα τῆς 8' μεγάλης ὥρας ὡς ἔθος, ἀρχομένου τοῦ 6' χοροῦ.

— «Ἐξεπλήττετο ὁ Ἡρώδης».

Στίχος· «Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου καὶ ἐφοβήθην».

Ἦ α' χορὸς· «Ὅτε Ἰωσήφ, παρθένε, λύπη ἐπιτρώσκετο», ἀλλὰ τὸ τέλος αὐτοῦ «σὺν Πατρὶ καὶ ἀγίῳ Πνεύματι» ψάλλει ὁ 6' χορὸς.

Εἴτα ὁ α' χορὸς ψάλλει τὸ «Δόξα Πατρί».

Ἦ β' χορὸς τὸ «Καὶ νῦν καὶ αἰί».

Ἦ δὲ κανονάρχης ἱστάμενος εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ ἀναγινώσκει — κατὰ στίχον— «εὐλαβῶς καὶ κατὰ τὸ ὕφος τοῦ Εὐαγγελίου» τὸ ἰδιόμελον «Σήμερον γεννᾶται ἐκ παρθένου»· τὸν μὲν πρῶτον τοῦτον στίχον λέγει τρίς, καὶ συνεχίζει τοὺς λοιποὺς «Ῥάκει καθάπερ βροτὸς» κ.λπ. ἀνὰ μίαν μέχρι τοῦ «Προσκυνοῦμέν σου τὴν γένναν, Χριστέ», ὃ περ ἐπαναλαμβάνει τρίς, τὸ δὲ «Δεῖξον ἡμῖν» ἅπαξ· εἴτα οἱ χοροὶ ψάλλουν τοῦτο ἐναλλάξ κατὰ στίχον.

Μετὰ τὸ δοξαστικὸν εὐδὺς ἢ ἐν τῷ μηναίῳ προφητεία μετὰ τοῦ προκειμένου αὐτῆς, τὸ ἀποστολικὸν ἀνάγνωσμα καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς 8' ὥρας, ὡς εἴδισται.

[Εὐχὴ προεόρτιος εἰς τὴν Χριστοῦ γέννησιν]

[Ὁ ἱερεὺς (ἢ ὁ διάκονος)· «Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν».

Ἦ χορὸς· «Κύριε, ἐλέησον».

Καὶ ὁ ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴν ταύτην

(ἐπὶ τῇ βάσει χειρογράφων τοῦ 10^{ου} αἰῶνος)

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἄναρχος καὶ αἰώνιος, ὁ ἅγιος καὶ φιλόανθρωπος, ὁ φοβερὸς τῇ βουλῇ καὶ θαυμαστὸς τοῖς ἔργοις, ὁ χαρισάμενος τοῖς

ἀγίοις σου ἀθλοφόροις καὶ μάρτυσι τὸν καλὸν ἀγῶνα ἀγωνίσασθαι, τὸν δρόμον τῆς εὐσεβείας τελέσαι καὶ τὴν πίστιν τῆς ὁμολογίας φυλάξαι, δώρησαι ἡμῖν μέρος ἔχειν καὶ κληρονομίαν, ἵνα μιμηταὶ αὐτῶν γενόμενοι ἀξιωθῶμεν τῶν αὐτοῖς ἀποκειμένων ἀγαθῶν συμμετοχοὶ γενέσθαι· πάντας δὲ ἡμᾶς καταξίωσον κεκαθαρμένους προσκυνῆσαι καὶ τὴν κατὰ σάρκα γενέθλιον ἐορτὴν τοῦ συνανάρχου σου Υἱοῦ καὶ Λόγου, Κυρίου δὲ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῇ συνεργείᾳ τοῦ ζωαρχικοῦ σου Πνεύματος· ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Ἀγίῳ Πνεύματι...

(Εἰ δόξη τῷ προΐσταμένῳ, ἐνταῦθα εἶναι δυνατόν ὅπως ψαλῶσιν οἱ ἀρχαῖοι εἰρμοὶ τῆς Κυριακῆς πρὸ τῶν Χριστουγέννων «Χριστὸς ἐν πόλει Βηθλεὲμ βρεφουργεῖται».)

Τρισάγιον. «Παναγία Τριάς...», «Πάτερ ἡμῶν...», «Ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία...» Καὶ ψάλλεται ὑπὸ τῶν χορῶν τὸ προεόρτιον ἀπολυτίκιον «Ἐτοιμάξου, Βηθλεὲμ»⁴⁹, Δόξα, Καὶ νῦν, τὸ κοντάκιον «Ἡ παρθένος σήμερον τὸν προαιώνιον Λόγον».]

Εἴτα ὁ ἱερεὺς βαλὼν ἐπιτραχήλιον ἵσταται πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ἀγίου θήματος καὶ βλέπων πρὸς ἀνατολὰς λέγει·

«Ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου, δεόμεθά σου ἐπάκουσον καὶ ἐλέησον»· ὁ α΄ χορὸς «Κύριε, ἐλέησον» (τρὶς).

«Ἐπι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων Χριστιανῶν», ὁ β΄ χορὸς «Κύριε, ἐλέησον» (τρὶς).

«Ἐπι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν...»· «Κύριε, ἐλέησον» (τρὶς).

«Ἐπι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ διαφυλαχθῆναι τὴν ἀγίαν Ἐκκλησίαν ταύτην καὶ τὴν πόλιν (ἢ χώραν) ταύτην, καὶ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν, ἀπὸ ὀργῆς λιμοῦ, λοιμοῦ, σεισμοῦ, καταποντισμοῦ κ.λπ. τὴν καθ' ἡμῶν κινουμένην καὶ ῥύσασθαι ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐπικειμένης δικαίας αὐτοῦ ἀπειλῆς καὶ ἐλεῆσαι ἡμᾶς»· οἱ χοροὶ ψάλλουσι τὸ «Κύριε, ἐλέησον» ἐκ περιτροπῆς τετράκις ἀνὰ δέκα (= 40).

Ὁ ἱερεὺς «Ἐπι δεόμεθα καὶ ὑπὲρ τοῦ εἰσακοῦσαι Κύριον τὸν Θεὸν φωνῆς τῆς δεήσεως ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ ἐλεῆσαι ἡμᾶς»· οἱ χοροὶ τὸ «Κύριε, ἐλέησον» ἔτι τρὶς.

⁴⁹ Ἐὰν ἡ παννυχὶς αὕτη τελεῖται τῇ 23^ῃ ἐσπέρας, ἀπολυτίκιον λέγε τὸ «Ἀπεγράφετο ποτέ», εἴτα τὸ προεόρτιον κοντάκιον.

Ὁ ἱερεὺς «Ἐπάκουσον ἡμῶν ὁ Θεὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἡ ἐλπίς πάντων τῶν περάτων τῆς γῆς» κ.λπ. «Ὅτι ἐλεήμων καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεί, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων». Ἀμήν.

Εἴτα στραφεῖς πρὸς τὸν λαὸν ποιεῖ τὴν μικρὰν ἀπόλυσιν.

«Δόξα σοι, ὁ Θεός, ἡ ἐλπίς ἡμῶν, δόξα σοι — Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρός, τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων καὶ πάντων τῶν ἁγίων ἐλεῆσαι καὶ σῶσαι ἡμᾶς ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος».

Καὶ κατελθὼν ὁ ἱερεὺς μίαν βαθμίδα τοῦ βήματος ἐξακολουθεῖ.

«Εὐξώμεθα ὑπὲρ εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου»· καὶ οἱ χοροὶ τὸ «Κύριε, ἐλέησον» συνεχῶς.

«Υπὲρ τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων Χριστιανῶν»

«Υπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν...» καὶ καθεξῆς.

«Εἴπωμεν καὶ ὑπὲρ ἐαυτῶν τὸ Κύριε, ἐλέησον· Κύριε, ἐλέησον· Κύριε, ἐλέησον».

Καὶ εὐδὺς τὸ «Δι' εὐχῶν»· καὶ ὁ λαὸς «Ἀμήν».

Dionysios Anatolikiotes

Elements of the Asmatic Typikon in the today worship of the Orthodox Church

The doctoral thesis of the late scientist and professor Dimitrios Balageorgos is entitled: *The psaltic tradition of the Akolouthiai according to the Byzantine Typikon of the Great Church*. Based on the rich and extensive data contained in this thesis, the liturgical and psaltic elements of the ancient Asmatic (or Byzantine) Typikon that survive till today in the worship of the Orthodox Church are examined. Such elements are, for example, the chanting of “Κατευθυνθήτω” in the service of the presanctified liturgy, the ancient antiphons of the divine liturgy “Ἀγαθὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι”, the troparions at the vespers of Christmas and Epiphany “Λαδὼν ἐτέχθης”, “Ἀνέτειλας Χριστέ”, “Ἐπεφάνης ἐν τῷ κόσμῳ” and “Ἀμαρτωλοῖς καὶ τελώναις”, the ancient hymns of the Great Apo-deipnon (Great Compline) “Ἡ ἀσώματος φύσις τὰ χερουβίμ”, “Μεθ’

ἡμῶν ὁ Θεός”, “Κύριε τῶν δυνάμεων”, and others. The presentation concludes with a more general reference to services of the Asmatic Type that survive till today either autonomously or attached to other related services of the current ecclesiastic ritual.